

Юрій Данилець,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В ЧСР: ВЛАДА І РЕЛІГІЙНА БОРОТЬБА МІЖ ГРЕКО-КАТОЛИКАМИ І ПРАВОСЛАВНИМИ НА ПОЧ. 1920-Х РР.¹

На сучасному етапі розвитку Української держави знову постало питання міжконфесійного протистояння. Складається враження, що чиновники різного рівня не вчаться на історичних прикладах минулого, допускаючи ті ж самі помилки. На Підкарпатській Русі на початку 1920-х рр. у релігійному середовищі виникло протистояння між греко-католиками і православними, яке внесло розкол у тодішнє суспільство.

На середину лютого 1921 р. населення Підкарпатській Русі складало 604 593 осіб. За релігійною ознакою воно поділялося на наступні напрямки, які подаємо у вигляді таблиці:

Табл. 1. Перепис населення Підкарпатської Русі за 1921 р. за релігійною ознакою [31, s. 45].

Назва релігійної конфесії	Кількість осіб
Греко-католики	329 319
Іудеї	93 008
Реформована євангельська церква	61 963
Православні	60 986
Римо-католики	54 985
Інші та без визнання	4 332

Отже, православні склали 60 986 чол. (10,06 %), займаючи 4 сходинку в загальному рейтингу конфесій. Найбільша частка греко-східних вірників проживала в Хустському² (23 350 чол.), менше в Тячівському (21 665 чол.), Іршавському (6 931 чол.), Мукачівському (6 630 чол.) та Севлюському (1 023 чол.) округах. Найменша частка православних вірян було зафіксовано в Перечинському (7 чол.),

¹ Стаття написана за підтримкою стипендії **Slovak Academic Information Agency (SAIA)**.

² Хустський округ майже збігався з Хустським районом Закарпатської області, що існував до проведення адмінреформи 2020 р. До радянського часу с. Рокосово не входило до складу Хустського округу, перебуваючи в кордонах Севлюського округу.

Волівському (31 чол.) та Великоберезнянському (43 чол.) округах [31, с. 45]. Дану диспропорцію щодо проживання греко-східного населення в різних частинах Підкарпатської Русі можна пояснити розширенням руху із довоєнних центрів православ'я.

Зростанню кількості православних громад сприяла політика урядів, які контролювали край до його повного включення до складу Чехословаччини. Зокрема, 5 січня 1919 р. угорський революційний уряд дозволив православним с. Іза Марамороської жупи «войти в греко-католическую церковь» [12, с. 180]. Угорські комуністи, які повалили уряд Міхая Карої, також не перешкоджали розвитку православ'я. На початку квітня 1919 р. Народний комісар Руської Країни³ А. Штефан передав у користування православним храми в селах Горінчово та Монастирець [12, с. 182].

Разом з тим, політична ситуація ускладнювалася. За згоди держав Антанти чехословацькі війська 12 січня 1919 р. увійшли до Ужгорода. 16 квітня 1919 р. румунські, а 23 квітня і чехословацькі військові частини поновили просування на Закарпатті. До початку травня ними була зайнята вся територія краю. Таким чином, західна частина опинилася під владою Чехословаччини, а східна – Румунії.

Лідери православного руху увійшли в контакт з румунською владою, яка дозволила освячувати греко-католицькі храми на православні, за умови, якщо в селі виявиться більше половини православних. У фондах ДАЗО виявлено «Патент», підписаний Марморощ-Сиготським префектом, який надавав право ієромонахам виконувати обряди «для мешканців православної релігійної конфесії» в цілому ряді населених пунктів [8, арк. 1]. Румунські війська залишили захоплену територію тільки після Тріанонського договору (4 червня 1920 р.).

На кінець літа – початок осені 1920 р. православний рух отримав подальше розширення. У звіті віцегубернатора до МШіНО від 19 серпня 1920 р. подається інформація про 42 населені пункти на Підкарпатській Русі, де були зафіксовані православні громади. П. Еренфельд виділяв 9 сіл, які взагалі залишилися без греко-католицьких священників та наводив статистичні дані кількості греко-католиків у відсотках. Усі населені пункти відносилися до Хустського та Тячівського округів. У звіті фігурують імена 3

³ Руська Країна (чеськ. Ruská Krajina) – автономна адміністративна одиниця, яка існувала на території сучасної Закарпатської області України з 25 грудня 1918 р. по травень 1919 р.

ієромонахів та 1 священника, яких віцегубернатор звинувачував у поширенні православ'я в регіоні [23, арк. 3-4].

Якщо звіт П. Еренфельда не можна назвати об'єктивним та незаангажованим, то аналогічний документ головнослужного Хустського округу Ілека до Цивільного управління Підкарпатської Русі ми оцінюємо більш високо. Описуючи ситуацію в окрузі та намагаючись з'ясувати причини конфліктів, чехословацький урядовець приходять до висновків, що православ'я є національним рухом, спрямованим «проти угорського духу, котрий притаманний духовенству уніатської церкви» [3, арк. 1]. Ілек пропонує розглядати вихід із унії з Римом, як реакцію на насильство, спричиненого щодо священства та вірників, починаючи з кінця XVI і протягом XVII ст. У підсумку, як зазначає автор звіту, православне духовенство через політичний тиск було змушене змінити релігію та приймати греко-католицьке віросповідання. Окремо в документі йдеться про спроби ввести григоріанський календар, скасувати кириличний шрифт, репресії та другий Мараморош-Сиготський процес. Підсумовуючи характеристику історичних передумов та причин православного руху, головнослужний підмічав, що в агітації немає нічого нового.

Розглядаючи питання церковного майна, автор звіту наголошував, що населення вважає все майно своєю власністю, яке було від них раніше відібрано греко-католиками. Відкидав також Ілек і політичну складову та роль «великоросів» у даному процесі, визначаючи православний рух як явище релігійне [3, арк. 3].

На кінець 1920 р. на Підкарпатській Русі виникла досить складна ситуація. У цілому ряді сіл населення заявило про свій вихід із греко-католицької церкви, але не бажало дотримуватися застарілого австро-угорського закону, вважаючи його дискримінуючим щодо себе. Місцеві уряди не досягли єдиної думки з приводу врегулювання релігійних суперечок, уживаючи недостатніх заходів у цьому напрямку. Центральна влада також не хотіла втручатися в церковне життя краю, вважаючи дане питання сферою інтересів автономного уряду. Будь-які спроби з боку Шкільного реферату домовитися з греко-католиками про певні поступки, почергове богослужіння тощо залишалися нерезультативними. У зв'язку з цим, новостворені православні громади, які не мали юридичного оформлення, почали брати ситуацію під свій контроль та перебирати храми і церковне майно у свої руки.

Неодноразові делегації православних вірників, що відвідували Прагу в 1920 р., вимагали зміни застарілого австро-угорського законодавства. Саме в ньому делегати вбачали одну із причин релігійного протистояння. 31 січня 1921 р. на виконання наказу голови Міністерської Ради – Міністерство шкільництва і народної освіти (МШіНО) провело нараду, яка мала на меті обговорити шляхи уніфікації законодавства. У засіданні робочої групи було запрошено представників кількох міністерств і відомств. Залучення широкого представництва фахівців свідчить про розуміння урядом важливості вирішення проблеми. За три дні до наради міністр шкільництва Йозеф Шуста направив до Президії Міністерської Ради, Міністерства внутрішніх справ, політичного та юридичного відділів Міністерства закордонних справ, Міністерства уніфікації та канцелярії Президента Республіки інструктивного листа, який містив основні положення, котрі потрібно було обговорити. Зокрема, учасники зборів мали дійти згоди щодо проведення уніфікації міжконфесійних законів на всій території країни та врегулювати право власності на користування правами щодо культових приміщень і релігійного майна на Підкарпатській Русі, особливо стосовно греко-католицької та православної церкви [14].

Протокол наради, що має не повних 12 аркушів і супровідні документи до нього викликають неабиякий інтерес. Однак аналіз матеріалів свідчить про серйозні розходження в поглядах на вирішення питання. МШіНО та Канцелярія Президента виступали за негайне прийняття тимчасових законів, які б уніфікували правову основу на всій території Чехословаччини. Референт Канцелярії Президента у справах Підкарпатської Русі, радник Йозеф Патеїдл зауважував, що прийняття тимчасового закону не є втручанням у автономію, оскільки за відсутності крайового парламенту держава має не тільки право, але й обов'язок слідкувати за порядком на цих територіях. Він різко засуджував застосування військ у вирішенні релігійних суперечках, що підривало авторитет держави. Чиновник вважав православне населення цілком лояльним до Республіки [15].

Аналогічної думки дотримувалися представники Міністерства закордонних справ та Президії Міністерської Ради. Однак ця пропозиція зіткнулася з протилежним ставленням Міністерства уніфікації. Присутній на нараді радник д-р Машек заявив, що керівництво міністерства вважає за потрібне відкласти вирішення питання. Він характеризував православний рух як політичне явище,

спровоковане суперечками між прихильниками великоруської та малоруської концепцій. Okремо на нараді було обговорено позицію губернатора Григорія Жатковича, який наполягав на тому, що релігійне питання є винятково справою автономного уряду та повинно вирішуватися на автономному сеймі [16].

Міністр шкільництва Й. Шуста в листі до Президії Міністерської Ради просив керівника уряду провести переговори з губернатором та переконати його піти на поступки [17]. Лише у такому випадку освітнє відомство могло приступити до впровадження змін у релігійне законодавство. Нерішучість центрального уряду призвела до того, що на Закарпатті та в Словаччині застарілі угорські закони діяли аж до 1925 р. Лише 23 квітня 1925 р. Президент Т. Г. Масарик підписав новий закон «Про взаємовідносини релігійних сповідань» (№ 96), який скасував колишні австрійські та угорські законодавчі акти [22, s. 212]. Таким чином, зволікання чехословацького уряду стали однією із причин релігійних суперечок, які тривали майже десятиліття.

У 1921 р. православний рух набув ще більших форм і конфліктів у селах побільшало. Зважаючи на те, що єпископ Антоній (Папп) і цілий ряд священників не спішили скласти присягу лояльності ЧСР, центральний та місцевий уряд зайняв вичікувальну позицію.

Місцева влада намагалася вникнути в суть релігійних конфліктів. 12 вересня 1921 р. віцегубернатором було здійснено інспекційну поїздку до ряду населених пунктів на Мараморощині (Хуст, Тячів, Тересва). Провівши наради із головнослужними та вивчивши необхідну інформацію, глава краю прийшов до наступних висновків: 1) православний рух не спирається тільки на релігійні причини, маючи під собою також політичне та особистісне походження; 2) православний рух виник в основному на сприятливому ґрунті, серед селян котрі мають низький культурний розвиток та неправильне трактування поняття свободи, неповагу до законодавства; 3) провина греко-католицького священства, яке внаслідок мадяризації, соціального та матеріального становища віддалилося від вірників, вимагаючи для себе матеріальні блага; 4) помилковою віцегубернатор вважав ігнорування єпископом в Ужгороді прохань селян про відсторонення окремих священників [18].

Аналізуючи ситуацію щодо розвитку православного руху в Хустському окрузі П. Еренфельд стверджував, що дане явище на

окресленій території досягло кульмінаційної точки. За його словами, у більшості населених пунктів, де раніше доходило до конфліктів, запанував мир та спокій. Підсумовуючи звіт до Президії Міністерської Ради у Празі, віцегубернатор запевняв урядовців, що місцева влада слідкує за порядком та максимально робить все можливе для недопущення конфліктів.

Певні кроки для послаблення православного руху намагалося робити і керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії. Як реакцію на приїзд у серпні 1921 р. делегата Сербської православної церкви – єпископа Нішського Досифея (Васіча), можна вважати візитацію окремих населених пунктів Мараморощини єпископом Антонієм (Паппом). Очевидно, греко-католицький архієрей мав на меті послабити наслідки місії сербського владики, після якої православна церква розпочала організаційне упорядкування.

Зокрема, 20 вересня 1921 р. він відвідав с. Тересва, на той час – центр окремого округу. Під час процесії з станції до церковної фари єпископа супроводжував слуга, котрий був одягнений в угорську гусарську форму. Цей факт призвів до відкритого протесту працівників прикордонної фінансової управи, яка розташовувалася в населеному пункті [27].

Візит до м. Хуст та с. Бороняво призвів ще до більшого загострення ситуації. 24 вересня 1921 р. єпископ прибув до Хуста, де його вітало близько 60 дітей різного віку, кінна бандерія в 30 осіб та процесія з 300 греко-католицьких вірників. Як зазначав в одному із звітів віцегубернатор, жоден із урядників міста не був присутній на зустрічі. На вулиці Масарика зібрався великий натовп, близько 600 осіб, який під час наближення єпископа почав викрикувати в його бік слова: «ганьба», «мадярон», «геть з мадяром» тощо. Коли один із вершників намагався розігнати протестуючих, у нього кинули каміння. Пізніше греко-католиками був поранений один православний вірник. Ні у першому, ні в другому випадку, поліції не вдалося встановити імена нападників [24]. Увечері того ж дня, було розбито камінням вікна греко-католицької церковної фари в Хусті. У зв'язку з тим, що до міста було переведено жандармів із навколишніх сіл, наступного дня під час проведення літургії не спостерігалось жодних ексцесів.

26 вересня 1921 р. єпископ поїхав до с. Бороняво, яке знаходиться за кілька кілометрів від окружного центру [7, арк. 115]. Згідно із звітами віцегубернатора, біля василіянського монастиря

зібралася значна кількість православних, котрі викрикували в бік архієрея різноманітні образи. Через перешкоджання з боку протестувальників, єпископ не зміг виголосити промову після літургії [24]. Якщо звіти чехословацьких урядників досить скупі на факти, то чимало подробиць можна довідатися із меморандуму греко-католицьких вірників, поданого місцевому уряду. Зміст документа зводився до закидів владі про нездатність забезпечити релігійні свободи та до звинувачення окремих чиновників з м. Хуст [5, арк. 6-10 зв.].

Досить неоднозначно події під час візитації Антонія (Паппа) оцінили періодичні видання. Ужгородська «Наука» прямо звинуватила в організації протестів проти єпископа чеських жандармів та чиновників. Вимагаючи від влади відповідної реакції, часопис, виступаючи, очевидно, від імені греко-католицької церкви, грозив передати справу туди, «откуда весь цивилизованный свѣт дознається о «братских» о «культурных» «подвигах» теперѣшной влады Республики» [10]. Мукачівський угорськомовний політичний щоденник «Kárpáti Futár», який редагувався Андрієм Бродієм, повідомляв, що проти єпископа виступало кілька прийшлих православних та близько 20 чеських урядників [5, арк. 3].

Братиславський орган аграрної партії «Slovenská politika» характеризував місію єпископа Паппа як протидержавну агітацію на користь Угорщини. У дописі наводилося цілий ряд фактів ймовірної підтримки єпископа Угорською партією права [13]. Редаговані Карелом Чапеком «Lidové noviny» звинувачували угорців у підтримці релігійних чвар між греко-католиками і православними на Підкарпатській Русі. Ці дії часопис пояснював особою «перевіреного і надійного угорця єпископа Паппа в Ужгороді та багатьох угорських священників у країні» [21, s. 2]. Духовну місію єпископа Антонія на Мараморощині «Lidové noviny» вважали повним фіаско [20, s. 2].

Часопис Карела Крамаржа «Národní listy», що був органом націонал-демократичної партії Чехословаччини і співчував православному руху, критикував Президента та уряд за нерішучість у ставленні до глави Мукачівської греко-католицької єпархії. Для редакції часопису – Антоній (Папп) однозначно мадярон, особа, яка відмовилася прийняти чехословацьке громадянство, діяч, котрого ненавидять всі вірники не угорці. Попри ці факти, «уряд продовжує залишати цього відкритого ворога Чехословаччини на такій важливій посаді, державна влада Чехословаччини всіляко вітає його і робить

йому незаслужені почесні та пошани» [29, s. 2]. «Národní listy» вважали, що «настав час, щоб управління чехословацькими державними органами було доручено особам, відповідальним і серйозним, хто би міг підтримувати владу і честь держави, а не принижувати її. І держава, якщо вона справді хоче консолідувати республіку не лише на папері, нехай таких панів єпископів та інших, котрі добре відомі, відправить туди, куди належить» [29, s. 2].

Звинувачення проти чехословацьких чиновників, які були висунуті греко-католицьких духовенством та окремими часописами, змусили владу вдатися до розслідування. 11 жовтня 1921 р. Міністерство внутрішніх справ видало наказ Цивільному управлінню Підкарпатської Русі негайно з'ясувати імена всіх осіб, що брали участь у демонстрації проти єпископа. Про розуміння важливості ситуації свідчить кінцівка проаналізованого документа, де зазначалося, що травми обох сторін не повинні стати початком взаємного насильства, котре може призвести до подальшого загострення [28]. Уже 31 жовтня 1921 р. П. Еренфельд повідомив до Президії МВС про наслідки перевірки [19]. Берегівський поштовий інспекторат провів власне розслідування, результати якого були вислані до Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді. Звинувачені у меморандумі греко-католиків Едуард Головський та Карел Пржибіл категорично відкидали виступи проти єпископа, не заперечуючи при цьому, свою присутність на зустрічі [5, арк. 17-19]. Важливе свідчення навів останній звинувачуваний, наголосивши, що архієрея супроводжував слуга, одягнений в угорську гусарську форму з триколором. Крім того, натовп обурилася відповідь єпископа угорською на привітання руською мовою [5, арк. 18]. Заслухавши ряд свідків директор інспекторату не зміг довести провину обвинувачених.

Що стосується працівників фінансового управління, податкового уряду та окружного суду, імена яких фігурують у скарзі греко-католицьких вірників, то маємо відомості тільки про розслідування в останній інстанції. Було з'ясовано, що коли процесія з єпископом проходила біля будинку суду, між учасником ходи вчителем Іваном Куртяком і працівником установи Енгельбертом Міцаром виникла словесна перепалка. Разом з тим, усі працівники суду знаходилися в приміщенні і споглядали за пересуванням єпископа з вікна споруди [5, арк. 16]. Підсумовуючи звіт до Президії

судової табули в Кошицях, голова окружного суду в Хусті Гостан наполягав на абсолютній невинуватості своїх підлеглих.

Результати по даній справі підводить лист стражмістра Врауча на ім'я головнотружнього уряду в Хусті. У документі йдеться про допити свідків – греко-католицького декана Івана Бокшая та церковного куратора Йосипа Величка з Хуста. Остатні заявили, що особисто нікого не впізнали, а скаргу підписали разом з усіма вірниками. «Центральний свідок» І. Куртяк також не міг підтвердити свої попередні слова проти Я. Младка, визнаючи тільки, що погрожував рукою Е. Міцару [5, арк. 21]. Крім того, у документах фігурував невідомий мешканець із с. Іза, який був засуджений на Другому Мараморош-Сиготському процесі 1914 р. Таким чином, звинувачення, викладені у меморандумі від 26 вересня 1921 р., не були доведені.

Що стосується постаті І. Куртяка, то його діяльність можна вважати за провокаційну, з метою скомпрометувати чехословацьких урядовців. Політична діяльність Куртяка оцінюється вченими досить неоднозначно. Починаючи із 1920 р., він був одним із очільників русофільської партії «Підкарпатський землеробський союз» [9, с. 37-41], котра стояла на автономних позиціях та підтримувалася проугорськими елементами. Однак слід визнати, що головною метою діяльності І. Куртяка було повернення Закарпаття до складу Угорщини [11, с. 386]. У зв'язку з цим, його поведінка під час візиту єпископа Антонія (Папа) в Хуст була цілком зрозумілою.

Як на нашу думку, важливою є оцінка мети та наслідків поїздки керівника Мукачівської греко-католицької єпархії як місцевої, так і центральної влади. Для головнотружнього в м. Хуст дана подія була нічим іншим, ніж «провокацією і демонстрацією, яка образила не тільки президента, але і всю республіку» [4, арк. 7]. У даному випадку йдеться про те, що місіонерська візитація єпископа збіглася з приїздом на Підкарпатську Русь Президента ЧСР. У одному із протоколів допиту протестувальника – чехословацького урядника в м. Хуст, прямо зазначалося, що «єпископ навмисно покинув Ужгород до приїзду нашого президента Т. Г. Масарика, щоб уникнути привітання глави держави» [5, арк. 18].

Сам візит Т. Г. Масарика в Ужгород відбувся 23 вересня 1921 р. За повідомленням газети «Slovensky vychod», з вітальними словами до очільника ЧСР зверталися, крім жупана і віцегубернатора, представники релігійних організацій та церков. Зокрема, від греко-

католиків – канонік Василій Гаджега [30, с. 1], від православної церкви – голова Центрального православного комітету В. Гомічков. Крім того, до православної делегації входили ігумен Олексій (Кабалюк), о. М. Мейгеш, о. І. Ілечко, І. Мондич, К. Прокоп та В. Андрашко [2, с. 7]. Таке широке представництво з боку православних, очевидно, мало на меті показати Президенту лояльність та відданість з боку даної конфесії.

Віцегубернатор на початку жовтня 1921 р. висловлював побоювання, що після візитації єпископа Паппа православний рух набуде ще більшого розмаху [24]. Чиновники Президії Міністерської Ради також прийшли до висновку, що подорож єпископа Паппа, мабуть, мала на меті послабити вплив, який залишився серед населення після візиту православного єпископа Досифея. «Непопулярність єпископа Паппа серед населення (через його угорську спрямованість), проте, викликала протилежний ефект у місцях проникнення православного руху і дало елементам, що агітують за православ'я, поштовх до підбурювання народу проти архієрея» [25].

Реагуючи на детальні звіти із Підкарпатської Русі, Президія Міністерства внутрішніх справ у листі від 1 жовтня 1921 р. до Президії Цивільного управління в Ужгороді вимагала від усіх адміністративних органів професійно виконувати свої функції. «Громадський мир і порядок передбачає безумовне переконання всіх верств населення в тому, що влада держави, зокрема також адміністративні органи, мають у своєму розпорядженні дійсно надійні та достатні засоби для забезпечення в будь-якому випадку реального підтримання цього миру та порядку» [26]. Отже, центральна влада розуміла важливість підтримання порядку на території автономної частини республіки.

1 грудня 1921 р. єпископ Антоній (Папп) надіслав меморандум на ім'я Президента Республіки та голови уряду. У фондах ДАЗО зберігся рукопис першого і машинопис другого документа. За змістом вони є фактично ідентичні та містять ряд закидів владі у підтримці православного руху. У листі до Президента архієрей окреслює загальну кількість греко-католицьких вірників «приблизительно 500 000» чол., тоді як у зверненні до прем'єр-міністра ця цифра наведена більш скромніше – 300 000 чол. Як зазначалося вище, за переписом 1921 р. на Підкарпатській Русі налічувалося 329 319 греко-католиків. За словами єпископа, за

потурання окремих місцевих урядів, у краї проводять агітацію – «із чужини, сюда поселившися, большевистично-анархистичного чувства, москвофильскія, политичніи и религійніи агитаторы...» [6, арк. 6]. У документі наводяться назви 15 населених пунктів, де громади перейшли до православ'я.

Покликаючись на австро-угорське законодавство, архієрей вважав незаконним вихід із греко-католицької церкви значної частини населення Підкарпатської Русі та не визнавав прав вірників на церковне майно, навіть у тих селах, де абсолютна більшість населення покинула греко-католицьку церкву. Єпископ Антоній просив повернути всі зайняті храми та церковне майно, припинити насильство проти греко-католицьких вірників та духовенства, «отстранити изъ території Подкарпасткой Руси... политическихъ и религійныхъ агитаторовъ» [6, арк. 8 зв.]. Через весь документ проходить ідея, що православний рух є наслідком не лише релігійної, а й політичної агітації. Архієрей звинувачував місцеву владу в пасивному спогляданні, ігноруванні звернень з боку капітули, надання можливості проводити діяльність та богослужіння православним священникам. Не будемо більш детально вдаватися до аналізу листів греко-католицького архієрея до найвищого керівництва республіки, лише зазначимо, що політика віцегубернатора в певній мірі була відповіддю на діяльність самого єпископа та частини проугорського духовенства.

Таким чином, міжконфесійне протистояння греко-католиків і православних на початку 1920-х рр. було продовженням процесів, які розпочалися на поч. ХХ ст. У багатьох селах, де раніше вірників переслідували за перехід у православ'я, влаштовували проти них судові процеси, знущалися, наносили побої та навіть вбивали, православний рух після Першої світової війни охопив майже все населення. Угорські революційні уряди та румунська адміністрація самостійно передавали церковне майно православним, вважаючи більшість села законним власником храму. Чехословацький уряд в перші роки урядування на Підкарпатській Русі не хотів втручатися у майнові конфлікти. Урядовці різного рівня постійно повідомляли до Праги, що рух має національну та релігійну основу. Забирання храмів і випровадження греко-католицьких священників пояснювалося часто старими образами, бажанням помститися за приниження за часів угорського режиму, тотальну мадяризацію тощо. Ситуацію могло стабілізувати негайне запровадження на Підкарпатській Русі

нового законодавства, яке б давало можливість у законний спосіб набувати майно вірникам у тих селах, де про зміну церковної приналежності заявляла абсолютна більшість. Однак Прага зволікала і цим самим провокувала православних до самовільних кроків, котрі трактувалися судовими органами як незаконні. Можна припустити, що уряд діяв планомірно, бажаючи руками православних поруйнувати монополію греко-католицької єпархії, вважаючи останню антидержавною та проугорською. Не потрібно списувати також і слабку юридичну освіченість більшості населення Закарпаття у той час. Селяни не розуміли і не хотіли усвідомлювати той факт, що храм, який вони збудували власними руками, у разі їхнього переходу до православ'я вже не є власністю громади. І це навіть у тих населених пунктах, наприклад с. Горічово, Іза, Кошельово, Нанково і т.д., де в православну церкву перейшла абсолютна більшість населення. Реальним виходом із ситуації міг бути і поділ майна та виділення для православної громади приміщення церковної чи державної школи. Саме такі варіанти заспокоєння протистояння на селі пропонували жандармські начальники та головні служні. Однак керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії зайняло непоступливу позицію, що призвело до насильного вирішення майнових спорів. Виходом із ситуації могло також бути будівництво нових храмів та розділення церковних земель. До цієї думки уряд прийшов лише у другій пол. 1920-х рр., ініціюючи надання економічної допомоги для православних. Отже, вивчення релігійних конфліктів на Підкарпатській Русі є надзвичайно важливим та потребує подальшого розширення джерельної бази.

1. Бурега В. Чехословацкое государство и православное движение в Подкарпатской Руси (1919–1922). *Славянский альманах*, 2008. Москва: Индрик 2009. С. 207-219.
2. Въ православной делегации. *Русский православный вѣстникъ*. 1921. 12 октября. С. 7.
3. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Ф. 28. Оп. 7. Спр. 22. На 56 арк.
4. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 53. На 13 арк.
5. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. На 28 арк.
6. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 138. На 112 арк.
7. ДАЗО. Ф. 63. Оп. 2. Спр. 181. На 142 арк.
8. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 242. На 2 арк.

9. Демко М. Иван Куртяк. *Подкарпатській земледельській календарь на год 1934* / составилъ М. Демко. Ужгородъ: Книгопечатня Ю. Фельдешія, 1933. С. 37-41.
10. Коли в Боронявѣ. *Наука*. 1921. 9 октября.
11. Поп І. Куртяк І. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Ужгород: Видавництво В. Падяка. 2010. С. 386.
12. Сергий (Цюка), иеромонах. Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия. Липча: Женский монастырь Рождества Пресвятой огородицы, 2013. 492 с.
13. Apoštolská a agitačná cesta grécko-katolíckeho biskupa Antonína Pappa. *Slovenská politika*. 1921. 6 októbra.
14. Archiv Kanceláře prezidenta republiky (далі – Archiv KPR). F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Шуста. 28.01.1921 р. PMR.
15. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Протокол наради. МШіНО. 31.01.1921 р.
16. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Патејдл. 1.02.1921 р. KPR
17. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Шуста. 12.03.1921 р. PMR.
18. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. П. Еренфельд. 13.09.1921.
19. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. П. Еренфельд. 31.10.1921.
20. Biskup Papp na cestách. *Lidové noviny*. 1921. 4 října. S. 2.
21. Maďaři štvou Slováky proti Slovákům. *Lidové noviny*. 1921. 20 října. S. 2.
22. Marek P., Lupčo M. Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslaví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860-1992. Brno: Vydavatelství: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. 591 s.
23. Národní archiv, Praha (далі – NA Praha). F. MŠ. Sign. 47 VII. Kart. 811. П. Еренфельд. 19.08.1920 р. МШіНО. Арк. 3-4.
24. NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 141. П. Еренфельд. 7.10.1921.
25. NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 141. ПМР. 12.10.1921.
26. NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 141. Президія МВС до Президії Цивільного управління ПР. 1.10.1921.
27. NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 142. Sv. 2. П. Еренфельд. 11.10.1921.
28. NA Praha. F. PMR. Sign. 263. Kart. 143. Sv. 2. 1921-1922. Міністерство внутрішніх справ. 11.10.1921.
29. Podařený biskup. *Národní listy*. 1921. 4 listopadu. S. 2.
30. Prezident Masaryk v Užhorode // Slovensky vychod. 1921. 24 septembra. S. 1.
31. Statistický Lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Praha, 1928. 68 s.